
Politika sjećanja za postideološka vremena: slučaj Italije

FEDERICO TENCA MONTINI

Sveučilište u Teramu (Italija) i Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Gdje su izvori i koji su razlozi procesa povijesnog revizionizma koji se od devedesetih sve jače i češće pojavljuje u raznim europskih zemljama i koje bi mogle biti njegove posljedice na odnose između zemalja članica Europske unije? Kako spriječiti sukob oko interpretacije povijesti koji utječe na samu srž pojma europske konfederacije? Članak pokušava dati odgovor na ta pitanja polazeći od analize razloga krize antifašizma, kao i drugih političkih i kulturnih faktora koji su ukorijenjeni u događajima iz devedesetih te s kraja Hladnog rata i rušenja komunističkih režima u srednjoj i istočnoj Europi. Konkretno istraživanje odnosi se na slučaj Italije, gdje se “bitka sjećanja” i revizionizma vodi oko tzv. fojbi, istarskih kraških jama u kojima je stradalo nekoliko stotina Talijana za vrijeme ustanka u jesen 1943. godine. Tijekom zadnjih dvadeset godina taj povijesni događaj, o kojem skoro nitko ništa nije znao i koji je imao marginalnu ulogu u širem kontekstu talijanskog sudjelovanja u Drugom svjetskom ratu, postao je povijesni mit sa svojim službenim “danom sjećanja”, uzdignutim na razinu Dana sjećanja na Holokaust. Budući da je 2007. godine upravo oko sjećanja na fojbe došlo do diplomatskog sukoba između predsjednikâ Italije i Hrvatske, Giorgia Napolitana i Stjepana Mesića, sukoba koji je kasnije riješen potpisivanjem sporazuma o povijesnom pomirenju između Italije, Hrvatske i Slovenije u Trstu 2010. godine, fojbe su predstavljale izvrstan primjer analize “rata” na području interpretacije povijesti koji se nedavno pojavio u više krajeva Europe i koji ugrožava međunarodne odnose, ali i stanja unutar pojedinih država.

Gljučne riječi: fojbe, povijesni revizionizam, Istra, Trst, kolektivno sjećanje, politika sjećanja

1. Uvod

Iako se povijesni i mitski temelji jedne države čine stabilnima, oni se ipak stalno mijenjaju (Rieff, 2016). Osnovni interpretacijski okvir za formiranje kolektivnog pamćenja, koji je osmislio Mark Wolfgram (2014), može poslužiti kao korisno sred-

stvo za konceptualizaciju tog fenomena. U njemu se interpretacija kulturne stvari (npr. povijesnog događaja) opisuje kao rezultat interakcije u određenom kulturnom kontekstu i pod utjecajem “vanjske sile”.

Takav okvir nudi dobro objašnjenje kulturnih “tranzicija” u devedesetima u Europi, i to ne samo u srednjeistočnoeuropskim i istočnoeuropskim zemljama nego i kod njihovih zapadnih susjeda. Kada je riječ o pamćenju, jedna od glavnih razlika između autoritarnih i liberalnih režima je ta da u potonjim državama nema interesa za tim da se normira što je službena interpretacija povijesti (Jović, 2004). Iako, u tom kontekstu, treba imati na umu da su Njemačka i Italija, kao i Japan, dugo bile zemlje ograničene demokracije te da su, kao takve, i one baš u devedesetima, krajem Hladnog rata i padom tih ograničenja, doživjele vlastitu tranziciju pamćenja.

Prema Wolfgramovom interpretacijskom okviru, u devedesetima se u Italiji mijenja kulturni kontekst kao posljedica pojave novih političkih snaga, a sve više slabi utjecaj vanjskih sila, odnosno pritisak međunarodne zajednice koja je strogo nadgledala razvoj političkih događaja u Italiji nakon pada fašizma. Krajem tzv. Prve republike, koja je u Italiji trajala od konca Drugog svjetskog rata do devedesetih, mijenja se i kulturna suština talijanskog političkog sustava: premda je antifašizam služio kao osnova svim političkim strankama koje su se razvile iz antifašističkog pokreta otpora, u novim političkim prilikama devedesetih antifašizam gubi svoju zadaću i važnost te kreće potraga za nekom novom identitetskom jezgrom talijanskog političkog života.

Premda se krizi starog poslijeratnog talijanskog političkog sustava gube tragovi u osamdesetima, ona postaje vidljivija i dramatičnija u ranim devedesetima, i to kao rezultat triju faktora koji su bili u interakciji. Prvi je faktor pojava novog političkog pokreta *Legha Nord* (*Sjeverna liga*), stranke koja je, koristeći se starom tradicijom stigmatizacije talijanskog juga i relativno niskom stopom ekonomskog razvoja tog dijela države te povremenim pozivanjem na lenjinističko načelo o pravu naroda na samoodređenje i odcjepljenje, podržavala neovisnost talijanskog sjevera (pod nazivom “Padanija” – prema imenu tamošnje glavne rijeke Po) od “kolonijalne” Italije s njenim centralističkim i birokratskim glavnim gradom Rimom. Drugi je faktor kriza komunističkih režima u srednjoj i istočnoj Europi. Kraj realnog socijalizma tjera talijansku komunističku stranku (*PCI*), nekoć najveću u zapadnoj Europi s oko 30% glasova, da se, i unatoč otporu i zbnjenosti izborne baze, upusti u kaotično i riskantno traganje za novim identitetom, pri čemu se redefinirala kao stranka socijaldemokratskog tipa. Treći je faktor poznati sudski postupak *Mani pulite* (*Čiste ruke*) koji je uspio iskorijeniti raširenu korumpiranost postojećih stranaka, do koje je došlo uslijed oslabiljene političke kontrole nad pravosuđem, destabilizirajućeg utjecaja *Sjeverne lige* i tadašnje ekonomske krize nastale zbog toga što ekonomski sustav više nije mogao podnijeti teret korupcije.

Političku prazninu koja je nastala nestankom starih stranaka nakon antikorupcijskih postupaka (osim komunističke stranke koja je bila tek marginalno okrnuta postupkom istraživanja korupcije) ispunio je televizijski tajkun Silvio Berlusconi koji, samo nekoliko mjeseci od osnivanja svog političkog pokreta *Forza Italia* (*Naprijed, Italijo*), na izborima 1994. godine osvaja većinu mandata i dobiva mogućnost formiranja nove vlade sa *Sjevernom ligom* i *MSI*-em (strankom *Talijanski društveni pokret*), koji će tako prvi put u svojoj povijesti doći na vlast, makar tek i kao jedan od partnera u vladajućoj koaliciji. Premda se neofašisti žure što prije distancirati od najproblematičnijih aspekata vlastite prošlosti tako što već sljedeće godine mijenjaju čak i ime stranke u *Alleanza nazionale* (*Nacionalni savez*),¹ već samom njihovom prisutnošću postaje vidljivo da talijanski politički sustav mora pronaći neki drugi izvor legitimnosti.

Dolazak neofašista na vlast ona je posebnost u kontekstu zapadne Europe koja Italiju povezuje sa zemljama bivšeg istočnog bloka koje su u devedesetima doživjele slične oblike “koketiranja s fašizmom”. Slikovito govoreći, transformacija pobjednika Drugog svjetskog rata u gubitnike Hladnog rata – koja se masovno događa u nekadašnjoj Istočnoj Europi – ima svoj duplikat u Italiji u kojoj se povijest tada također počinje promatrati s nove točke gledišta. Drugim riječima, kao što neofašisti sami izjavljuju, smatra se da bi “padom Berlinskog zida antifašizam trebao biti stavljen na istu razinu kao fašizam te čekati na sud povijesti” (Conti, 2013: 209).

Negdje u istom periodu, daleko od desničarskih krugova i zbog drugih razloga, u talijanskoj javnosti odvija se živa rasprava o prilikama koje nudi nova politička faza, koju karakterizira kraj razdoblja “ograničene demokracije” prekinutog padom Berlinskog zida. Kako opisuje američka antropologinja Pamela Ballinger na temelju rekonstrukcije tadašnje debate, redefinirani “patriotizam” ponuđen je kao lijek za vječne mane talijanskog društva i politike. Mislilo se da bi povratak “zdravog” nacionalizma umanjio privlačnost ideje odcjepljenja koju je promovirala *Sjeverna liga*, a koja bi možda rezultirala raspadom države na način koji ne bi bio potpuno različit od onoga koji se dogodio susjednoj Jugoslaviji. Nacionalizam, za koji se sve do tada smatralo da ne može biti jedan od ideoloških temelja Talijanske Republike zbog njegove uske povezanosti s fašizmom, istovremeno bi učvrstio i “normalizirao” Italiju te bi, tješnjom identifikacijom svih građana sa svojom državom, riješio problem korupcije i nedostatka građanskih vrlina.

Ponovna pojava tih “mediteranskih” osobina, koje povezuju Italiju sa zemljama juga Europe poput Španjolske i Grčke, još je jedan zanimljiv rezultat kraja Hladnog

¹ Osim imena djelomično se mijenja i članstvo ulaskom nekoliko pripadnika desnog sektora već nepostojeće *Demokršćanske stranke* (*Democrazia Cristiana*); znak s povijesnim logotipom u kojemu je vatra s bojama talijanske zastave smanjuje se, kao i politička agenda koja sad proglašava idealnim “golistički” model vlasti i prezidencijalizam.

rata. Dok je Italija za vrijeme blokovske podjele Europe igrala važnu ulogu na zapadnom polju, gotovo poput neke moderne vrste *predziđa kršćanstva*, nakon pada Berlinskog zida kontrast između Istoka i Zapada dosta gubi na značenju te, uz ponovno javljanje razlika između civiliziranog sjevera i neciviliziranog juga, dramatično tone na jug (Musliu, 2015: 34). U takvom se ozračju može bolje razumjeti djelovanje *Sjeverne lige* i projekta koji bi replicirali istom logikom na državnoj razini te tako spasili “europski” sjeverni dio Italije odcjepljenjem od “neciviliziranog” juga.

U takvoj atmosferi tadašnja vlada s uspjehom zahtijeva da ulazak Republike Slovenije u EU bude vezan uz modificiranje zakona o vlasništvu kako bi se strancima omogućilo kupovanje nekretnina – uz skrivenu namjeru da bi se talijansko stanovništvo koje je napustilo slovenski dio Istre nakon Drugog svjetskog rata ondje moglo ponovno naseljavati.

Vlada pada 1995. godine zbog povlačenja *Sjeverne lige* iz parlamentarne većine, ali i zbog oštih reakcija Europske unije na izjavu predsjednika stranke *Alleanza Nazionale* Gianfranca Finija koji je, u razgovoru za poznati torinski list *La Stampa*, rekao da je Mussolini bio “najveći državnik stoljeća”.² U njegovom se kratkom djelovanju posebno ističe povratak teme “istočna granica” na političku pozornicu nakon zaborava koji je trajao barem od potpisivanja Osimskog sporazuma 1975. godine, kada je potvrđen konačan povratak grada Trsta i “Zone A” Italiji.

Prema Wolfgramovom interpretacijskom okviru, možemo naposljetku reći da je u devedesetima bilo prerano za preokret u interpretaciji talijanske povijesti, iako smo u tom periodu bili svjedoci brojnih pokušaja u tom smjeru. Vanjska sila, konkretno: reakcija Europske unije na talijansko koketiranje s fašizmom, bila je još uvijek jaka zajedno s otporom onih dijelova domaće javnosti koji su i dalje djelovali na temelju dotadašnje antifašističke paradigme, koja je sad postala “stara”. Blokada pregovora Republike Slovenije za ulazak u EU riješena je pritiscima predsjednika Billa Clintona na novu, lijevo usmjerenu vladu.

Za potpunu institucionalizaciju teme istočne granice među osnivačkim mitovima talijanske državnosti bilo je potrebno pričekati još koju godinu kada je, u dvijetisućitima, ponovno formirana vlada s neofašističkom strankom *Nacionalnog saveza*.

2. Dvijetisućite

Ponovnim dolaskom na vlast 2001. godine *Alleanza Nazionale* se trudi modificirati kulturni DNK talijanske nacije u novom “patriotističkom” smislu. Tako poslije deset godina upornog kulturnog rada na pripremi ove promjene domaći kulturni kontekst postaje naklonjeniji novoj točki gledišta na nacionalnu povijest, a k tomu su europske institucije – dakle “vanjska sila” Wolfgramovog modela – tijekom pri-

² “Fini fa l’elogio di Mussolini, allarme sui giornali stranieri”, *La Repubblica*, 3. travnja 1994.

jašnjih godina, kako opisuje Stevo Đurašković, same “erodirale centralni pojam na kojem počiva nasljeđe antifašizma – antifašistički europski konsenzus”.³

U praksi glavni je cilj spletke neofašista na vlasti bio da se uprlja slika talijanskog pokreta otpora fašizmu i nacističkim okupatorima te da se “otkriju” mane i zločini “komunista”, dok se s druge strane pokušavalo rehabilitirati pripadnike marionetske tzv. Salske Republike jer su i oni, na svoj način, “voljeli domovinu”. Zbog toga što se još uvijek većina Talijana, osobito intelektualaca, odupirala takvom viđenju povijesti, sami neofašisti morali su, premda malo kasno, priznati da je fašizam, odnosno antisemitizam, bio “apsolutno zlo”, kako je izjavio tajnik stranke *Alleanza Nazionale* za posjeta Izraelu 2003. godine. Za prikriveniji napad na antifašizam bilo je potrebno naći slabu točku slike talijanskog pokreta otpora koja se s pravom pronašla na tzv. istočnoj granici, odnosno regiji na granici s tadašnjom Jugoslavijom u kojoj su talijanski partizani, uz odobrenje partizanskog generalštaba za sjevernu Italiju (*Comitato di liberazione nazionale Alta Italia – CLNAI*), aktivno surađivali sa slovenskim pokretom otpora, Osvobodilnom frontom. U tom posebnom kontekstu bilo je, zapravo, moguće reći da su talijanski partizani, sudeći po kriterijima nove nacionalističke interpretacije povijesti, “izdali” domovinu zato što su “djelovali pod zapovjedništvom jedne strane sile” čiji je cilj, po istim standardima, bio “otuđiti dio nacionalnog teritorija”.

Tema “istočne granice” je već odavno izazivala posebnu pozornost talijanskih fašista i njihovih nasljednika. Upravo nakon talijanske pobjede u Prvom svjetskom ratu novoosnovani fašistički pokret razvija mit “osakaćene pobjede” te iskorištava nezadovoljstvo talijanske javnosti zbog nepoštivanja tajnog Londonskog pakta kojim su Italiji bile obećane veće teritorijalne akvizicije kao nagrada za kasni ulazak u rat. Tijekom *interbelluma* fašistička vanjska i ratna politika masovno teži k Balkanu (Rapallo, Rimski pakt, zaštita ustaša u kampovima za obuku u Italiji), koji je napokon i napadnut odnosno okupiran u zajedničkoj akciji s Trećim Reichom 1941. godine, i to uz akviziciju znatnog dijela Dalmacije te južne polovice Slovenije i njezinog glavnog grada Ljubljane. Cijela ta parabola, s nacionalističke točke gledišta, svršava, dakako, traumatično, tj. porazom Italije 1943. godine i oslobođenjem Trsta i Gorice 1. svibnja 1945. godine te administracijom tih gradova idućih 40 dana. Tijekom tog perioda organizirane su, kao i u svim novooslobođenim krajevima u Jugoslaviji, čistke “neprijatelja naroda” iz redova talijanske narodnosti.

³ “Odabravši idejni okvir teorije totalitarizma za suočavanje s europskim ‘vremenom ekstrema’ europske su institucije erodirale centralni pojam na kojem počiva nasljeđe antifašizma – antifašistički europski konsenzus. On se sastojao u vjerovanju da su se antifašisti raznih idejnih usmjerenja, od komunista, preko socijaldemokrata, liberala, te nekih frakcija konzervativaca, kršćanskih demokrata i kršćanskih socijalista ujedinili u borbi protiv najvećeg zla koje se dogodilo Europi i svijetu ikad” (Stevo Đurašković, Krizu antifašizma proizvela je sama Europska unija, *Crnogorski glasnik*, 92/2015).

Te su se teme – prisutne u mitologiji neofašističkih krugova, koji su u regiji imali važnu ulogu tijekom raznih aktivnosti u okviru operacije *stay behind* (Pacini, 2014; Pirjevec, 2009), što su Amerikanci i talijanska vlada smatrali prihvatljivim – opet pojavile u ranim devedesetima kada se zbog raspada Jugoslavije činilo mogućim da Istra ponovno bude, na neki način, priključena “matičnoj domovini”. U tim godinama neofašisti su bili vrlo aktivni. Kako opisuje Pirjevec, tada “u mutnome također pokušavaju loviti i neke talijanske političke snage (...) nadajući se da će, uz pomoć Srba, na Balkanu isprovocirati potpuni slom koji bi, na štetu Hrvatske i Slovenije, omogućio povratak onoga što je Italija izgubila u Drugom svjetskom ratu u istarsko-dalmatinskim regijama” (Pirjevec, 2002: 321-322). Došlo je do novačenja dragovoljaca koji su se borili protiv Hrvatske (posrednik u toj operaciji bio je svećenik Srpske pravoslavne crkve u Trstu; *ibidem*), a nije nedostajalo ni senzacionalističkih poteza u d’Annunzijevom stilu od strane Gianfranca Finija i Roberta Menije, poput npr. bacanja 350 staklenih bočica s porukom “Istro, Rijeko, Dalmacija: Italija! (...) Nepravedna granica dijeli Italiju od Istre, Rijeke i Dalmacije, zemalja rimskih, mletačkih i talijanskih. Jugoslavija umire uništena u ratu: sramni i nepravedni mirovni sporazum iz 1947. i Osinski iz 1975. više ne vrijede” (Pirjevec, 2009: 203-204).

Zbog svih spomenutih razloga i zato što nisu odmah utjecale na širu sliku talijanske borbe za oslobođenje, teme vezane uz istočnu granicu u dvjeticućima su se činile savršenima za napad na antifašizam, a bile su prihvatljive i ljevici te široj javnosti koja je o tim krajevima znala vrlo malo.

Najlakšom su se metom za napade tih elemenata iz povijesti činile tzv. fojbe, odnosno ubojstva pripadnika talijanske nacije u dvjema različitim epizodama, tijekom Istarskog ustanka 1943. godine i poslije oslobođenja Istre te gradova Trsta i Gorice svibnja 1945. godine.

Priču o “fojbama” razvili su nacisti odmah u jesen 1943. godine, i to kao instrument legitimacije nacističke vlasti u novoosnovanoj *Adriatisches Küstenland* (Operativna zona Jadransko primorje). Oni su iskoristili iskustvo stečeno u Poljskoj, ponavljajući propagandne akcije iz ranih četrdesetih vezane uz pokolj u Katinškoj šumi u kojoj su Sovjeti likvidirali brojne poljske vojne zarobljenike. Osim u Istri, Trstu i Furlaniji tu se priču tada širilo i u Salskoj Republici, odnosno u velikim gradovima sjeverne Italije.

Nakon rata zločini jugoslavenske partizanske vojske u Trstu i Gorici tijekom okupacije tih krajeva bili su ponovno objektom prigovora od strane Saveznika i talijanske vlade sve do konačnog vraćanja Trsta Italiji, kao dokaz da bi se takvi zločini ponavljali u slučaju prepuštanja tih gradova Jugoslavenima. To se, dakako, lako može razumjeti zbog prirode tih operacija, jer se u tim propagandnim opisima progona Talijana pretjerivalo s brojkama i detaljima vezanim uz ubojstva.

U dvijetisućitima ta ista priča, bez značajnijih promjena, postaje iz mnogo razloga glavni element desničarske verzije talijanske povijesti: osim već spomenute važnosti te zone za neofašiste i postfašiste važnu je ulogu igralo i to što Talijani nisu poznavali povijest istočnih krajeva svoje zemlje, koji su bili percipirani kao “nešto daleko”, a tomu vrijedi dodati da su, kao posljedica jugoslavenskih ratova, ti isti krajevi bili percipirani kao “nešto divlje” gdje je sve moguće, pri čemu je stara tradicija rasizma prema Slovencima već odavno bila prisutna i raširena.

Proces učenja, odnosno svojevrsnog “propagiranja” fojbi u Italiji u dvijetisućitima odlična je točka gledišta za uvid u to kako se iz čistog mira stvara povijesni mit. U periodu od samo četiri godine “fojbe” su od polupoznate priče koja kruži u manjim grupacijama neofašista i optanata postale jednom od glavnih točaka talijanske nacionalne mitologije i retorike, formalno na istoj razini kao i Holokaust.⁴

Takav projekt redefiniranja službene povijesti jednog naroda zahtijeva mnogo truda na razinama više državnih institucija i aktera, od predsjednika države do običnih službenika i dužnosnika na nižim razinama.

Prvi je korak u tom smjeru bio prijedlog zakona koji je podnio tršćanski zastupnik u talijanskom parlamentu Roberto Menia, osobni prijatelj šefa stranke *Alleanza Nazionale*, u jesen 2001. godine, dakle samo nekoliko mjeseci nakon formiranja nove vlade. Taj prvi prijedlog dosta se razlikuje od konačnog zakona koji je odobren tri godine poslije. Njegov cilj je odati priznanje i počast nasljednicima “palim za talijanstvo”, odnosno Talijanima koji su bili žrtve Jugoslavena. Budući da su te žrtve uglavnom bili vojnici talijanske vojske pali tijekom rata 1941-1945, talijanskom povjesničaru Raoulu Pupu se činilo opravdanim interpretirati prijedlog Menijeve zakona kao pokušaj da se “odlikuju pali borci Salske Republike na istočnoj granici, i da se to zakamufliira kao odlikovanje žrtava fojbi”.⁵

Za neki prihvatljiviji zakon vezan uz sjećanje na fojbe još uvijek je bilo prerano. Trebalo je pričekati još dvije i pol godine da talijanski parlament, s velikom većinom glasova, uz protivljenje svega dvije male komunističke stranke, odobri zakon broj 92 od 30. ožujka 2004. godine. U tom zakonu stoji:

Članak 1

1. Talijanska Republika proglašava 10. veljače *Danom sjećanja (Giorno del ricordo)* sa željom da se sačuva i obnovi sjećanje na tragediju Talijana i svih žr-

⁴ O mitovima vezanim uz žrtve, a s obzirom na to da talijanski mitovi o istočnoj granici pripadaju mitovima jugoistočnoeuropskog tipa, vidi Jović (2007). Posebno je važna tvrdnja da su “neke od tih uspomena prerasle u kontra-mitove, pa su s vremenom postale gotovo jednako nedodirljive za onu drugu, alternativnu, stranu, kao što su partizanske uspomena, pretvorene u mitove, postale nedodirljive za službenu stranu” (*ibidem*).

⁵ Raoul Pupo, *La luna non ha solo una faccia scura. Qualche riflessione su storici italiani e Giornata del Ricordo*, u: Bajc i Klabjan, 2011: 253-268.

tava fojbi, egzodusa Istrana iz svojih zemalja, "Fiumana", Dalmatinaca u poslijeratnom kontekstu i na kompleksniju povijest istočne granice.

2. Na *Dan sjećanja* planirano je održavanje raznih manifestacija s ciljem prenošenja informacije i širenja znanja učenika i studenata škola svih vrsta i razina o tim tragičnim događajima. Isto tako se od strane institucija i asocijacija očekuje promoviranje stvaranja radova, konvencija, izložbi i rasprava s ciljem očuvanja sjećanja na te događaje. (...)⁶

Ovim zakonom fojbe postaju subjekt odavanja posebne počasti, koja se obično daje samo pri obilježavanju glavnih događaja nacionalne povijesti (npr. dan osnivanja Republike koji se slavi 2. lipnja). Također, 10. veljače postaje drugi od dva dana sjećanja koji su posvećeni "zločinima protiv čovječanstva", skupa s Danom sjećanja na Holokaust koji se obilježava diljem Europe 27. siječnja, na dan oslobođenja logora Auschwitz od strane Crvene armije, a koji je prethodna vlada odobrila zakonom br. 211 od 20. srpnja 2000. godine.

Zakon izjednačava Holokaust s fojbama i egzodusom Talijana, pa ih čak i kalendarski postavlja jako blizu (27. siječnja, 10. veljače), i to ne zbog nedostatka alternative. Iz transkripta rada talijanskog parlamenta vidljivo je da je najvjerojatnija alternativa tome datumu bio 20. ožujka, godišnjica odlaska posljednjeg broda punog optanata iz pulske luke, ali je to odbačeno zbog inzistiranja udruge optanata,⁷ uz opasku da se za obilježavanje Dana sjećanja odabrao dan potpisa mirovnog sporazuma u Parizu 1947. godine, tako da se, u revanšističkom smislu, odluka velikih sila pobjednica Drugog svjetskog rata simbolički smatra odgovornom za ubijanje Talijana i progon osoba koje su kasnije napustile Istru.

Osim uspostavljanja posebnog dana sjećanja vlada je, također u kratkom vremenskom rasponu, poticala mjere širenja neofašističke točke gledišta na nacionalnu povijest. Osim što je davala velika novčana sredstva mnogim udrugama optanata, koje su odmah postale vrlo aktivne u produkciji amaterskih propagandnih materijala poput dokumentarnih filmova, pamfleta, spomenika pa čak i umjetničkih djela vezanih uz tematiku fojbi i egzodusa, vlada je sama preuzela odgovornost za snimanje filma posvećenog tim događajima. Uzevši u obzir da po propisima talijanske državne televizije sve političke snage sudjeluju u odlukama vezanim uz emisije i financiranje novih projekata, propisi se zaobilaze preko jedne agencije te iste državne televizije koja se bavi filmovima fikcijskog sadržaja, "raifiction", tako da se vladi omogućava neograničeno financiranje bilo kojeg projekta bez obzira na kvalitetu i mišljenje

⁶ Cjeloviti tekst zakona dostupan je na službenoj web-stranici talijanskog parlamenta: <http://www.camera.it/parlam/leggi/040921.htm>.

⁷ Transkript sjednice talijanskog parlamenta br. 421, 10. veljače 2004. (na web-stranici: www.camera.it).

parlamentarne opozicije. Rezultat tih spletki bio je film “Il cuore nel pozzo” (“Srce u jami”, ili “u bunaru”) čija je produkcija stajala četiri i pol milijuna eura.⁸

Taj film o fojbama uključuje se u širi trend propagande nacionalističke verzije talijanske povijesti. U istim godinama, za vrijeme Berlusconijske vlade, snimaju se filmovi o svim ključnim točkama nacionalne patnje, od strijeljanja talijanskih vojnika na grčkim otocima 1943. godine⁹ do obračuna partizana u Italiji u završnim danima rata. Snimljena je čak i filmska biografija Mussolinijeva kćeri “Edda”¹⁰, zatim “I colori della gioventù” (“Boje mladosti”)¹¹ o službenom umjetničkom pokretu talijanskog fašizma futurizmu te film prema revizionističkoj knjizi pisca Gianpaola Panse “Il sangue dei vinti” (“Krv poraženih”)¹².

Proces redizajniranja povijesti koji je potaknula talijanska desničarska vlada uključuje se u širi europski fenomen. U istom periodu druge zemlje na granici između dvaju bivših blokova koriste priliku; najpoznatiji primjeri su njemački film “Die Flucht” (“Bijeg”) o iseljavanju Nijemaca iz bivših istočnih krajeva Reicha te poljski film “Katyn” o poznatom pokolju oficira poljske vojske koji su izvršili Sovjeti. Taj slučaj, kako je već spomenuto, ima nekoliko sličnosti sa slučajem istarskih fojbi 1943. godine, jer su i jedno i drugo nacisti iskoristili za svoju propagandu.

Iako se Italija pridružila tom europskom trendu, ona se razlikuje u nekim važnim elementima. Ekranizacija povijesti je, s jedne strane, mnogo intenzivnija nego u drugim europskim zemljama, dok se, s druge strane, filmska slika nacionalne povijesti znatno otuđuje od povijesne stvarnosti, vjerojatno zbog ignoriranja talijanske javnosti, što se posebno može vidjeti u filmu o fojbama “Il cuore nel pozzo”.

Druga posebnost talijanskog desničarskog televizijskog projekta Berlusconijske strategija kontinuiranog korištenja medija u njegovu posjedu, i to za političke potrebe. O potezima vlade zna i razmišlja visokoobrazovani sloj i društvena inteligencija koja kritizira taj plan te naglašava da državna televizija sredinom dvijetisućitih “želi da svi Talijani nose pušku i fes”.¹³

Govoreći o filmu o fojbama “Il cuore nel pozzo”, važno je reći da on zauzima posebno mjesto u seriji revizionističkih filmova. Osim što se u medijima najavlju-

⁸ “Italians mark war massacre”, *The Guardian*, 11. veljače 2005.

⁹ “Cefalonia” Luisa Ranierija i Luca Zingarettija, 2005.

¹⁰ “Edda”, Giorgio Capitani, 2005.

¹¹ “I colori della gioventù”, Gianluigi Calderone, 2005.

¹² “Il sangue dei vinti”, Michele Soavi, 2008. Film je posebno važan jer se temelji na romanu poznatog bivšeg člana Komunističke partije Italije.

¹³ “A me gli occhi, porterai fes e moschetto”, *l'Unità*, 4. travnja 2005. Fes je u ovom kontekstu karakteristično fašističko pokrivalo za glavu koje, skupa s puškom, predstavlja jedan od simbola režima.

vao projekt filma prije njegova snimanja, on je bio jedini za koji je tadašnji ministar telekomunikacija i uglednik *Nacionalnog saveza* Maurizio Gasparri 2005. godine, kada je premijerno emitiran, osobno uputio školama poziv kojim se učenicima preporučuje da ga pogledaju, pravdajući svoj potez objašnjenjem da se “to svake godine radi s Holokaustom”. Da poruka filma bude što jasnija, emitiran je u okviru programa u Rimu tijekom proslave desete godišnjice “zaokreta Fiuggi”, već spomenute transformacije zbog koje je stara neofašistička stranka *MSI* prestala biti marginalni revanšistički pokret kojemu je bilo zabranjeno doći na vlast.

Osim toga “Srce u jami” je jedini film iz te serije koji se svake godine emitira na Dan sjećanja na žrtve fojbi, zbog čega je postao neka vrsta “elektronskog spomenika”, odnosno službene filmske verzije povijesti.

O filmu dosta govore recenzije, posebno one rijetke koje su objavljene u stranim novinama, a koje su istodobno otkrivale sličnosti s filmovima o Holokaustu i tragovima antisemitizma,¹⁴ inkoherenciju s povijesnim događajima vezano uz vrijeme i mjesto (film je baziran u Istri 1944. godine kada je nacistička vlast bila čvrsta) te distribuciju dobra i zla na crno-bijeli način. Vrijedi spomenuti poruku Dragana Bjelogrića koji u filmu igra lik glavnog protivnika Talijana i koji je izjavio: “Kad sam pročitao scenarij, bilo mi je jasno da se radi o, da tako kažem, ideološkom scenariju i pamfletu. Tako je napisan. U najboljoj maniri socrealističkih scenarija gdje postoje dobri, plemeniti Talijani i zli Titovi partizani koji ih maltretiraju.”¹⁵

Film se, zapravo, tek marginalno temelji na tadašnjem povijesnom kontekstu i nijednom ne spominje riječ “fašizam”, koristi nejasne priče jedne miješane obitelji u kojoj okrutni “slavenski”¹⁶ otac traži sina kojeg mu je davno rodila Talijanka, a u svrhu pokazivanja obimne serije nevjerojatnih zločina nad Talijanima koji su neprestano tjerani, ponižavani, silovani (tri puta u filmu) te naposljetku živi bačeni u jame. Ukratko, film pretvara kompleksne povijesne događaje, kakvi su bili međuetnički sukobi na granici između Italije i Jugoslavije u razdoblju od kraja fašizma i uspostave komunizma, u fikciju u kojoj su Talijani bez iznimke nevine žrtve, a “Slaveni” krvoločni zločinci. Glavni je simbol retorike filma jedna žena, Giulia, supruga “slavenskog” oca i majka protagonista koja, bacajući se živa u jamu jer ne želi prihvatiti, u ovom kontekstu, ljubavnu ponudu okrutnog partizana, postaje utjelovljenje “silovane zemlje” s kojom dijeli ime, da parafraziramo riječi Marte Verginelle.¹⁷

¹⁴ Na temu antisemitizma posebno je bio osjetljiv tisak na njemačkom jeziku, npr. “Italiens wunde Ostgrenze”, *Neue Zürcher Zeitung* od 11. veljače 2005. Jedan od likova filma, gospodin Pavan, ima osobine koje inače podsjećaju na antisemitske stereotype.

¹⁵ “Postfašistički pamflet protiv partizana”, *Nacional*, 2. veljače 2005.

¹⁶ Likovi netalijana nazivaju se “Slaveni” bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.

¹⁷ Marta Verginella, *Tra storia e memoria. Le foibe nella pratica di negoziazione del confine tra l'Italia e la Slovenia*, u: *Accati i Cogoy*, 2010: 66).

Film, koji je zaslužio diplomatsku prosvjednu notu tadašnjeg slovenskog ministra vanjskih poslova Dimitrija Rupela, kupile su i emitirale slovenska i hrvatska državna televizija,¹⁸ nakon čega je izbila još veća polemika.

3. Fojbe i nacija

S krajem druge Berlusconijske vlade mnogi su očekivali da bi se proces redizajna kolektivnog sjećanja talijanske nacije mogao zaustaviti. U knjizi koja je nastala baš u tom periodu slovenski sociolog Igor Pribac u jednom od rijetkih znanstvenih radova o društvenim posljedicama iskorištavanja teme fojbi za potrebe identiteta talijanske desnice piše da će “treći Dan sjećanja na fojbe biti možda različit od prva dva. Dolazak na vlast lijevo usmjerene koalicije, s različitim viđenjem prošlosti, dozvoljava nam da se nadamo dobrome.” U istom smjeru je išao zaključak Jovičeva članka koji je objavljen 2004. godine, a u kojem piše da “samo danas, kada su ograničenja ‘službenog sjećanja’ konačno srušena, povijesno revidiranje može biti učinjeno preko akademskih, a ne političkih debata” (Jović, 2004).

Međutim, iznenađujuće je da dolaskom ljevice na vlast izbija jedna od najtežih kriza nedavne talijanske diplomatske povijesti. Kako bi se objasnila ta okolnost, valja se vratiti talijanskoj krizi i raspravama o nacionalnoj kulturi u devedesetima. U tom periodu, iako sasvim slučajno i djelomično u istom smjeru u kojem djeluju neofašisti, no iz posve drugih razloga, tadašnji predsjednik Republike Carlo Azeglio Ciampi postaje na kraju glasnogovornikom projekta koji u nacionalizmu vidi jedino moguće rješenje talijanskih problema. Taj kulturni projekt, koji bi se posudivši pojam Georgea Mossea moglo opisati “re-nacionalizacijom mase”, odlično je analizirao talijanski povjesničar Alberto Mario Banti koji je talijanskom nacionalizmu i njegovim posljedicama posvetio dobar dio svojih radova (Banti, 2005, 2011).

Premda je, osobito u periodu nakon Drugog svjetskog rata, pojam nacionalizam bio prisutan i ukorijenjen u talijanskom društvu, široko je mišljenje da se taj pojam s vremenom gubio zbog sjena koje je na njega bacao fašizam te možda i zbog utjecaja moćne *PCI* koja je, uglavnom, bila usmjerena prema internacionalizmu. Ilustrativno je, primjerice, da je od simboličkih elementa državnosti u Italiji jedino zastava regulirana u ustavu odobrenom 1947. godine, dok se, zbog neslaganja stranaka koje su sudjelovale u njegovom pisanju, himna “Pjesma Talijana”, u Italiji poznatija kao “Talijanska braćo”, smatrala privremenom sve do 2005. godine kada ju je parlament potvrdio nakon premijerova dekreta koji ju označava “službenom”.

S istim trudom posvećenim himni, pjesmi arhaičnog patriotizma koja je toliko arhaična da suvremeni Talijani teško razumiju njezino značenje, talijanski pred-

¹⁸ U Hrvatskoj je film bio emitiran u popularnoj *talk-show* emisiji *Latinica* te su nakon njegova emitiranja u dva navrata vođeni stručni razgovori o njegovim prednostima i nedostacima.

sjednik Ciampi okrenuo se k zastavi čije su boje prvi put precizno definirane 2002. godine, što pokazuje važnost inzistiranja na simbolima državnosti u tom periodu, lagano modificiranim u više navrata tijekom idućih godina.¹⁹

Skupa s tim simbolima posvećuje se pozornost i nacionalnom kalendaru, pa se tako vraća proslava datumâ koji su obilježili važne događaje nacionalne povijesti. Dan Republike, koji se slavio 2. lipnja i koji je desetljećima zaboravljen, 2001. godine ponovno postaje praznik te se naglašava važnost 4. studenoga, Dana pobjede u Prvom svjetskom ratu, kada državni vrh i najviše institucije odaju počast grobu Neznanog vojnika.

Premda, kako dobro piše Banti:

Namjere koje su poticale Ciampijeve patriotske kampanje čisto su demokratske: uliti toplinu institucijama Talijanske Republike tako da budu opet smatrane izrazom jedne usko povezane nacionalne jedinice. Ipak, upotreba klasičnih simbola i rituala (...) proizvela je čudan učinak: nacija je opet bila predstavljena (...) kao zajednica u krvi, u kojoj su klasične nacionalne vrijednosti (...) ponovno lansirale priču koja je u skladu sa simbolikom talijanskog nacionalizma, onako kako se razvijao od Risorgimenta do fašizma (Banti, 2011: 205-207).

Budući da je Giorgio Napolitano, kao novi predsjednik Talijanske Republike, slijedio put patriotizma svog prethodnika, Bantijeva teorija može nam dobro poslužiti za interpretaciju govora koji je Napolitano održao na prvoj godišnjici Dana sjećanja na žrtve fojbi u svom mandatu, a koji je imao važne posljedice.²⁰

Između ostalog predsjednik Napolitano izjavio je ovo:

Prošle je godine predsjednik Ciampi želio da tu bude održana (u palači Kvirinale, op. a.) svečanost dodjele odličja potomcima žrtava, a povodom Dana sjećanja (...). Slijedim primjer svog prethodnika potvrđujući dužnosti koje institucije smatraju svojim, na svakoj razini, što je obveza čije je prepoznavanje predugo nedostajalo. (...)

U jednoj je drugoj analizi napisano da su se već u prvom valu slijepog nasilja u tim krajevima u jesen 1943. godine ispreplela buntovnička i sumorna smaknuća,

¹⁹ Definirane dopisom podsekretara Predsjedništva Vijeća ministara Giannija Lette 18. rujna 2002. boje su potom modificirane pismom glavnog tajnika Predsjedništva Vijeća ministara Antonija Catricale 17. siječnja 2003. godine te konačno Općim odredbama glede svečanosti i prioriteta unutar javnih službi koje su objavljene 16. travnja 2008, a koje su dostupne na talijanskom jeziku na *web*-stranicama Predsjedništva Vijeća ministara: http://presidenza.governo.it/ufficio_cerimoniale/normativa/dpcm_20060414_precedenze.pdf.

²⁰ Za širu interpretaciju implikacije uloge Napolitana kao prvog predsjednika Talijanske Republike, kao bivšeg člana talijanske komunističke stranke, preporučuje se esej Guida Franzinettija "Ponovno otkrivanje fojbi" (Pirjevec, 2009: 319-332).

bolesni nacionalizam najvišeg stupnja, društveni obračuni i jedan nacrt istrebljenja talijanske nazočnosti u kraju koji je bio i koji je prestao biti Julijska krajina. Bio je to, dakle, pokret mržnje i krvoločnog bijesa, slavenski aneksionistički plan koji je posebno prevladao u Ugovoru o miru 1947. godine, a koji je poprimio zlokbne konture “etničkog čišćenja”.

Sa sigurnošću možemo reći, što je najevidentnije u nehumanom divljaštvu fojbi, da je to bila jedna od tragedija prošlog stoljeća. U dvadesetom stoljeću, kao što sam napomenuo baš ovdje, prilikom jedne druge povijesne i teške godišnjice (Dan sjećanja na Holokaust, op. a.) isprepletali su se u Europi kultura i divljaštvo. Ne treba nikada izgubiti svijest o tome kada valoriziramo najbolje crte naše povijesne tradicije i afirmiramo vrijednosti civilizacije, slobode, tolerancije i solidarnosti nove Europe koju gradimo više od pedeset godina.²¹

Iako je govor predsjednika Napolitana uspio označiti fojbe kao jedan od temelja talijanskog nacionalnog identiteta bez napada na talijanski pokret otpora te slogu svih političkih stranaka, on ipak istodobno silno optužuje talijanske istočne susjede, što itekako može iznenaditi jer dolazi od uglednog pripadnika Komunističke partije Italije, delegata te stranke na Devetom kongresu Saveza komunista Jugoslavije održanom 1969. godine.

U svakom slučaju, političke elite Slovenije i Hrvatske, već dovoljno iznervirane izjavama iz susjedne Italije, filmom “Srce u jami” i pojavom tema vezanih uz iredentizam, odlučile su na to reagirati. Začudo, najoštrij odgovor Napolitanovu govoru nije došao iz Slovenije, zemlje koja je tada već bila članica Europske unije, nego iz Hrvatske, koja je tada bila u procesu približavanja Europskoj uniji i kojoj je polemika s Italijom mogla uvelike naštetiti.

Odgovorom hrvatskog predsjednika Stjepana Mesića, koji je u riječima talijanskog kolege otkrio “natruhe otvorenog rasizma, povijesnog revizionizma i političkog revanšizma” te dodao da je njegove izjave “vrlo teško uklopiti u deklariranu želju za unaprjeđenjem bilateralnih odnosa dviju zemalja”,²² dugotrajni je trend nesporazuma između Italije i njezinih istočnih susjeda, tijekom kojih je bilo poslano mnoštvo diplomatskih nota sa slovenske strane (jedna, već spomenuta, nakon prikazivanja filma “Srce u jami”, a druga kao posljedica Napolitanova govora), eskalirao u otvoreni sukob i krizu.

²¹ Integralni govor se može naći na *web*-stranici: <http://www.editfume.com/archivio/lavoce/2007/070212/politica.htm>.

²² “Priopćenje Ureda predsjednika povodom izjava talijanskog predsjednika Napolitana” dostupno je u cijelosti na stranici: <http://www.index.hr/xmag/clanak/priopcenje-ureda-predsjednika-povodom-izjava-talijanskog-predsjednika-napolitana/339429.aspx>

Izbija diplomatska kriza u velikom stilu,²³ s notama posebno upućenim veleposlanicima, uz otkazivanje održavanja manjih bilateralnih događanja, kao i posjetom Zagrebu podsekretara u Ministarstvu vanjskih poslova Bobe (Vittoria) Craxija te izjavama istaknutih političara. Tadašnji talijanski ministar vanjskih poslova Massimo D'Alema izjavio je da je "demokratska Italija više puta priznala što je učinio fašizam na Balkanu. Velika zemlja, kao što je naša, svakako je priznala užase koje je počinio fašizam na Balkanu i osudila fašističku okupaciju bivše Jugoslavije te bi, na isti način, hrvatski predsjednik trebao znati da su se mnogi ljudi i političke snage borili uz bok jugoslavenskim partizanima protiv nacifašističke okupacije (...). Istodobno, Italija osjeća potrebu iznošenja istine o nevinim talijanskim žrtvama kojih je bilo u onom tragičnom trenutku poslije Drugog svjetskog rata."²⁴ Glasnogovornica pak Europske komisije Pia Ahrenkilde Hansen na redovnoj je konferenciji za novinare rekla, bez razmatranja merituma, da se "izbor riječi hrvatskog predsjednika čini neprimjerenim",²⁵ na što je tadašnji predsjednik vlade Republike Hrvatske Ivo Sanader ocijenio da su takve izjave (misleći na izjave koje su dolazile s talijanske strane) "jednostrane i neprihvatljive" te da je "Hrvatska umorna od prošlosti, a vjerojatno i Italija i Europa. Ne smijemo zaboraviti prošlost, ali ne možemo dopustiti da nas teme iz prošlosti kočee na našem putu prema budućnosti."²⁶

Mogućnost talijanskog blokiranja ulaska Hrvatske u Europsku uniju, koja je bila malo realnija nakon izjave Europske komisije, službeno je spomenuo Gianfranco Fini izjavivši da "svaka zemlja koja želi ući u Europsku uniju mora poštivati kriterije povijesne istine" i da je, koristeći sportski žargon u skladu s jezičnom tradicijom talijanske desnice, "Mesić napravio autogol u vezi s ulaskom u EU".²⁷ Možda bi čak i došlo do takve blokade da su neofašisti bili još uvijek na vlasti, kako je u svoje vrijeme bilo sa Slovenijom, ali to sada ipak nije bio slučaj. Iako se spor brzo i široko internacionalizirao i premda su o njemu govorili glavni europski mediji, situacija se polako vratila u normalu.

U sljedećim se godinama, dakako, primjećuje trend "opreznosti" u odnosima između triju zemalja. Prvi službeni posjet jednog stranog predsjednika nakon izbora slovenskog predsjednika Danila Turka bio je upravo onaj Napolitanov, i to u prvoj

²³ Za stručno promišljanje uzroka i posljedica diplomatske krize valja pogledati članak Pamele Ballinger "I Italija i Hrvatska iskazale političku neosjetljivost" koji se temelji na intervjuu danom za emisiju "American Voice" dostupnom na: <http://ba.voanews.com/a/a-37-2007-02-19-voa6-86130802/1169075.html>, te intervju Tvrтка Jakovine "Tito je jedini svjetski značajan Hrvat", *Slobodna Dalmacija*, 16. veljače 2008.

²⁴ "Talijanski čelnici: Mesić krivo protumačio Napolitanove riječi", *Jutarnji list*, 12. veljače 2007.

²⁵ "Unija stala na stranu Italije", *Slobodna Dalmacija*, 15. veljače 2007.

²⁶ Ocjene Ive Sanadera su dostupne u cijelosti na: <https://vlada.gov.hr/print.aspx?id=7109>.

²⁷ "Mesić zvuči poput nacionalističkog šovinista", *Dnevnik*, 13. veljače 2007.

polovici 2008. godine. On se u sljedećim govorima na Dan sjećanja na žrtve fojbi trudio naći riječi prihvatljivije svojim slovenskim i hrvatskim kolegama.

Netom nakon izbora Ive Josipovića za novog predsjednika Republike Hrvatske uspijeva se organizirati, djelomice slučajno, koncert u prisustvu i pod pokroviteljstvom trojice predsjednika u Trstu 18. srpnja 2010. godine. Na taj povijesni dan predsjednici triju država oko Tršćanskog zaljeva posjetili su simbole kontroverznih povijesnih događaja: sjedište Narodnog doma koje su fašisti spalili prije točno 80 godina i spomenik egzodusu koji se nalazi ispred željezničkog kolodvora, te su potpisali formalni sporazum o pomirenju.

Što se tiče međunarodnih odnosa u okviru Europske unije, povijest diplomatskih odnosa Italije, Slovenije i Hrvatske pokazuje nespojivost povijesnog nacionalizma kao jezgre nacionalnog političkog sustava s uvjetima europske integracije. Crte razvoja talijanske demokracije koje su uslijedile potvrđuju taj trend. Implozija desnice u desetim godinama 21. stoljeća pokazuje “insuficijenciju i neprikladnost karizmatičnosti za vladanje modernim i kompleksnim društvom kao što je ono suvremeno” (Conti, 2013: 210).

U okviru krize antifašizma i povratka nacionalizma na europskoj razini, latentni spor između Italije, Slovenije i Hrvatske konačno je riješen mudrošću trojice predsjednika, bivših članova matičnih im komunističkih stranaka. Ostaje upitno: može li se vjerovati dobroj volji uglednih pojedinaca kad se radi o rješavanju međunarodnih sukoba oko interpretacija povijesti koji se sve češće pojavljuju?

4. Zaključak

Priča o zločinima Jugoslavena nad osobama talijanske narodnosti, izrazito prisutna u nacističkoj *Adriatisches Küstenland* (Operativna zona Jadransko primorje) te marionetskoj tzv. Salskoj Republici, bila je korištena još od strane Talijanske Republike i saveznika u okviru “bitke za Trst”. U kontekstu diplomatske borbe za pripadnost granične regije između Italije i Jugoslavije, perspektiva masovnog iseljavanja i progona talijanskog stanovništva te “moralna nedostojnost” Jugoslavena bili su snažni argumenti diplomacije zapadnog područja. Simetrično, sličnu je ulogu igrala kampanja Jugoslavije povezana s izručenjem talijanskih ratnih zločinaca.

S povratkom “Zone A” Italiji 1954. godine (iako je za konačno rješenje tog pitanja trebalo čekati Osimski sporazum 1975. godine) inzistiranje na tim događajima je gubilo snagu. Izbačene iz službene povijesti nacije, te priče su nastavile kružiti u grupacijama optanata i neofašista. Prvima su one bile važne zbog posljedica na biografskoj razini, dok su drugima omogućavale priču o kolaboraciji s nacistima kao cijenu plaćenu za spas zemlje od “crvenog terora”.

Nakon brojnih i dramatičnih događaja u bivšim jugoslavenskim republikama i u Italiji ranih devedesetih, u Italiji se još govori o fojbama, djelomice i zbog ireden-

tističkih aspiracija prve Berlusconijske vlade u koju je bila uključena postfašistička stranka *MSI*. Sjećanje na istarske ratne i poslijeratne zločine sačuvala je i ondašnja postkomunistička stranka *PDS*, i to iz dva razloga. Prvo jer je, osuđujući zločine vezane uz komunistički režim, nova stranka mogla istaknuti svoj novi politički kurs te se udaljiti od sumnji da se promijenila samo ambalaža. Na sličan se način, drugo, činilo poželjnim dirnuti u nacionalno pitanje te potvrditi da se i na ljevici čuvaju interesi nacije.

Pobjedom desne koalicije na izborima 2001. godine tema fojbi dobiva glavnu ulogu u postfašističkom kulturnom projektu redefiniranja povijesti fašizma i oslobodilačkog antifašističkog rata. Vrhunac tog projekta dostiže se 2004. godine s uspostavljanjem Dana sjećanja na fojbe i egzodus koji postavlja te događaje na istu razinu s genocidom nad Židovima. Proslava te godišnjice samo dva tjedna nakon proslave Dana sjećanja na žrtve Holokausta omogućila je također iskorištavanje dobro poznate simbolike tog progona te izjednačavanje fojbi i Holokausta u istom emocionalnom valu, kao dva aspekta istog događaja.

Monumentalizacija fojbi zahtijevala je kompleksniji kulturni projekt. Udruženja optanata bila su bogato financirana i poticana da šire svoju točku gledišta na povijest. Istovremeno, smatrajući da to nije dovoljno, vlada je sama naručila preko državne televizije brojne filmove povijesnog sadržaja s ciljem da zaobiđe institucije koje se profesionalno bave poviješću i nastavom povijesti te da nove interpretacije izravno dopru do gledatelja. Najistaknutiji od svih tih filmova bio je, bez dvojbe, “*Il cuore nel pozzo*” (“Srce u jami”).

Priča o fojbama temelji se na ograničenom rasponu teza: neosporna nevinost žrtava ubijenih “samo zato što su bili Talijani”, neizlječivo divljaštvo “Slavena” te navodna “zavjera tišine”, odnosno djelovanje “komunista” koji su branili rasprave o toj temi.

U odnosu na energiju i sredstva potrošena na realizaciju revizionističkog projekta, rezultati su bili vrlo skromni, kako to pokazuju ankete koje redovno provodi glavno udruženje Talijana istarskog i dalmatinskog podrijetla. Postotak Talijana koji tvrde da znaju što su fojbe je oko 40%,²⁸ što nije impresivno ako se uzme u obzir da je “*Il cuore nel pozzo*” imao više od sedam milijuna gledatelja. Može se pretpostaviti da namjerno miješanje s estetikom Holokausta i sablasnosti nisu baš pomogli populariziranju postfašističke lekcije povijesti.

Premda je revizionistička kampanja slabo utjecala na talijansku javnost, ipak je imala posljedice na diplomatskom polju. Vrhunac nesporazuma između Italije i njezinih istočnih susjeda dosegnut je nakon raspada desne koalicije, kao reakcija na govor novoizabranog predsjednika Napolitana na Dan godišnjice sjećanja na fojbe

²⁸ Ankete su objavljene na stranici *Associazione nazionale Venezia Giulia e Dalmazia* koja je, nažalost, slabo uređena (www.anvgd.com).

2007. godine. Taj govor se ne mora tumačiti kao primjer neofašističke interpretacije povijesti, već on proizlazi iz dva faktora. Prvi je želja da se, preko izraza domoljubnog osjećaja, otjeraju sumnje desničara upućene na adresu prvog predsjednika Republike Italije koji je bivši član komunističke stranke. Drugi je u pokušajima iskorištavanja povijesti istočne granice kao dodatnog temelja renoviranog talijanskog nacionalnog identiteta.

Ovo se tumačenje temelji na prepoznavanju trenda renacionalizacije i afirmacije domoljubnih vrijednosti koji obilježava djelovanje talijanskih institucija od devedesetih s namjerom da se spriječe secesionističke ambicije *Sjeverne lige* i stvori emocionalna veza između građana i države.

Diplomatska kriza koja je bila rezultat odgovora predsjednika Mesića na govor svog talijanskog kolege, odnosno sukob oko interpretacije povijesti između zemalja članica Europske unije, istaknula je latentnost sukoba između europskog duha i sve jačeg nacionalizma u pojedinim zemljama europske konfederacije.

Želja za međusobnim razumijevanjem predsjednikâ Italije, Slovenije i Hrvatske dovela je do službenog pomirenja do kojeg je došlo u Trstu 2010. godine. Uzevši u obzir da se na takav postupak dugo čekalo – još od konca Drugog svjetskog rata – možda se može reći da do njega ni sada ne bi došlo da nije došlo do eskalacije krize u međusobnim odnosima upravo po pitanju interpretacije prošlosti.

LITERATURA

- Accati, Luisa i Cogoy, Renate. 2010. *Il perturbante nella storia. Le foibe. Uno studio di psicopatologia della ricezione storica*. Quiedit. Bolzano.
- Banti, Alberto Mario. 2005. *L'onore della nazione*. Einaudi. Torino.
- Banti, Alberto Mario. 2011. *Sublime madre nostra*. Laterza. Bari.
- Bajc, Gorazd i Klabjan, Borut. 2011. *Pirjevčev zbornik. Poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca*. Knjižnica Annales Majora. Koper.
- Ballinger, Pamela. 2010. *La memoria dell'esilio – Esodo e identità al confine dei Balcani*. Il veltro editrice. Roma.
- Conti, Davide. 2013. *L'anima nera della Repubblica. Storia del Msi*. Laterza. Bari.
- Dota, Franko. 2010. *Zaračeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*. Srednja Europa. Zagreb.
- Jović, Dejan. 2004. 'Official memories' in post-authoritarianism: an analytical framework. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 6, 2: 97-108.
- Jović, Dejan. 2007. Hrvatska u socijalističkoj Jugoslaviji. *Reč*, (75), 21: 61-99.

- Jović, Dejan. 2015. Lenjinistički i staljinistički izvori Tuđmanove politike samoodređenja i odcjepljenja. *Politička misao*, (52), 1: 15-47.
- Musliu, Vjosa. 2015. The EU and the Balkans: Shifting Meanings after the Crisis. *Politička misao*, (52), 4-5: 32-42.
- Orlić, Mila. 2015. Se la memoria (non) mi inganna... L'Italia e il "confine orientale" riflessioni sulla storia e sul suo uso pubblico. *Acta Histriae*, (23), 3: 475-486.
- Pacini, Giacomo. 2014. *Le altre Gladio. La lotta segreta anticomunista in Italia. 1943-1991*. Einaudi. Torino.
- Pirjevec, Jože. 2002. *Le guerre jugoslave: 1991-1999*. Einaudi. Torino.
- Pirjevec, Jože. 2009. *Foibe. Una storia italiana*. Einaudi. Torino.
- Rieff, David. 2016. *In praise of forgetting: Historical memory and its ironies*. CT: Yale University Press. New Haven.
- Wolfgram, Mark. 2014. A Model for Comparative Collective Memory Studies: Regime Types, Cultural Traditions, and Difficult Histories. *Politička misao*, (51), 5: 13-35.

Filmovi

- Cuore nel pozzo (il)*, Alberto Negrin, 2005.
- Flucht (die)*, Kai Wessel, 2007.
- Katyn*, Andrzej Wajda, 2007.

Tisak

- Crnogorski glasnik*
- Dnevnik*
- Jutarnji list*
- La Repubblica*
- La Stampa*
- La voce del popolo*
- L'Unità*
- Nacional*
- Neue Zürcher Zeitung*
- Slobodna Dalmacija*
- The Guardian*

Internetski izvori

- <http://www.anvgd.com>
- <http://www.camera.it>
- <http://www.index.hr>
- <http://presidenza.governo.it>
- <http://www.vlada.hr>

Federico Tenca Montini

POLITICS OF MEMORY FOR POST-IDEOLOGICAL TIMES:
THE CASE OF ITALY

Summary

Where are the sources and what are the reasons for the process of historical revisionism that emerged in many European countries in the beginning of the nineties? Is it possible to avoid conflicts around different interpretations of history that affect the core of the concept of European integration? The article is focused on the crisis of antifascist interpretation of the past in Italy, which is rooted in the events of the nineties. In particular, two events and processes have shaken the dominant discourses: the end of the Cold war and the collapse of communist regimes in Central and Eastern Europe. The focus of the research is on the Italian case, where the war of memories mainly revolved around the so-called *foibe*, the Istrian carstic caves in which hundreds of Italians perished in the Autumn of 1943. In the span of twenty years a historic event that only a few knew about and which played a marginal role in the bigger picture of the Italian engagement in WWII has been transformed into a historic myth with its official “Remembrance day” and put at the same level of importance as the memory of the Shoah. The new official politics of remembering the victims of the foibe has triggered a diplomatic crisis between Italy and Croatia, which has later been solved with the signing of a memorandum on historic reconciliation in Trieste in 2010 (jointly with Slovenia). The foibe case is here placed into a wider context of revisionism in interpretation of history of the Second World War and of immediate post-War events, which is currently happening in many parts of Europe – not only former Eastern Europe – and which may complicate bilateral relations between various countries, but also wider international relations.

Keywords: Foibe, Historical Revisionism, Istria, Trieste, Collective Memory, Politics of Memory

Kontakt: **Federico Tenca Montini**, Università degli Studi di Teramo, Via R. Balzarini 1, 64 100 Teramo, Italija. E-mail: ftencamontini@unite.it